

м. Вінниця, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-0754-6367>
e-mail: oksana.marushchak@vspu.edu.ua

ЗАГАЛЬНІ РИСИ ТРАДИЦІЙНОГО ВБРАННЯ РЕГІОНУ ПОДІЛЛЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Анотація. У тезах розглянуто загальні риси буденного, святкового та обрядового вбрання населення Поділля другої половини XIX – початку XX ст. Схарактеризовано загальноукраїнські та регіональні риси традиційного костюма: комплексність ансамблю, сезонна варіативність складових елементів, функціональна диференціація оздоблення. Проаналізовано крій і матеріалознавчий аспект натільного одягу в контексті повсякденного та святкового побуту подільської спільноти.

Ключові слова: Поділля, традиційне вбрання, народний костюм, етнографія, обрядова культура, регіональна традиція.

Abstract. The theses examine the general features of everyday, festive, and ritual attire of the Podillia population during the second half of the 19th and early 20th centuries. The study characterizes both pan-Ukrainian and regional features of the traditional costume, including the complexity of the ensemble, seasonal variability of its components, and the functional differentiation of its decoration. Furthermore, the author analyzes the cut and materials of underclothing within the context of the daily and festive life of the Podillian community.

Keywords: Podillia, traditional attire, folk costume, ethnography, ritual culture, regional tradition.

Традиційний народний костюм є одним з найважливіших елементів матеріальної та духовної культури українського народу. Вивчення його регіональної специфіки в межах конкретних історико-етнографічних областей дозволяє не лише реконструювати повсякденний і святковий побут минулих епох, а й виявити механізми формування та вираження локальної ідентичності. Визначальною рисою традиційного вбрання подолян, яка однаковою мірою простежується у буденному, святковому й обрядовому різновидах, є його принципова комплексність (Ніколаєва, 1996, с. 84). Святковий народний ансамбль формувався за рахунок усієї сукупності структурних елементів: натільного одягу, поясного (основного і допоміжного), плечового, а також сезонних різновидів верхнього вбрання, поясів, головних уборів, взуття, прикрас і різноманітних доповнень. Цей ансамбль одягали на великі церковні свята, щонеділі під час богослужіння та в інші урочисті дні чи події.

Обрядові комплекси вбрання місцеві жителі використовували у весільній (на сватання, заручини, весілля), родинній (хрестини) та поховальній (коли проводжали людину в останню путь) обрядовості. Така тенденція пояснюється тим, що вона вважалася важливим соціальним виразником людини у суспільстві, інформуючи про її майновий і сімейний стан, вік, приналежність до певної нації, регіональні, субрегіональні та іноді й локально-зональні особливості тощо (Білан & Стельмахук, 2000, с. 152-154).

Структура буденного строю, на відміну від святкового, характеризувалась мінімалізованим складом компонентів. У теплу пору року повсякденний ансамбль обмежувався натільним і поясним одягом, поясом та відповідними простими головними уборами і прикрасами оберегового характеру. У прохолодні сезони до нього долучалися верхній одяг і взуття. Подекуди на рівні локальних традицій фіксується також включення плечового одягу та окремих доповнень до костюма. Як зазначає Г. Стельмашук, принципово важливою рисою буденного вбрання є або повна відсутність декору, або його мінімальна кількість, що прямо контрастувало з пишним оздобленням святкових та обрядових ансамблів (Стельмашук, 2013, с. 118).

Окремої уваги в контексті досліджуваної теми заслуговує практика повторного використання зношених святкових сорочок у якості буденних. Подільські селянки вдавалися до характерного прийому: коли нижня частина вишиваної сорочки, яка виготовлялася переважно у «додільному» крої (тобто суцільним полотнищем без окремої підтички), зазнавала значного зношення, стару нижню частину підрізали або відпорювали, а натомість пришивали нову підтичку з грубішого та менш вибіленого полотна. Така підтичка могла замінюватися кілька разів аж до повного зношення верхньої, прикрашеної частини виробу.

Водночас існувала й протилежна тенденція. Найбільш кошовні та трудомісткі зразки святкового вбрання, зокрема сорочки, виконані в складній техніці «білим по білому» або повністю вкриті обереговою вишивкою (особливо характерне для Буковинського Поділля та наддністрянських районів Західного Поділля), берегли надзвичайно ретельно й не переводили у повсякденний ужиток. Висока вартість матеріалів і значні часові витрати на виготовлення такого одягу зумовлювали ощадливе ставлення до нього. Подібні сорочки-вишиванки передавалися у спадок або заповідалися для поховання (Причепій & Причепій, 2007, с. 42).

На буденних сорочках, пошитих безпосередньо для щоденного носіння, декор або відсутній взагалі, або зведений до простих орнаментальних мотивів навколо вирізу горловини, по краях нагрудного розрізу чи нагрудної кокетки, рідше – по низу рукавів чи по долу підтички. Нерідко майстрині обмежувалися суто технологічним оздобленням, зокрема, оздоблювальними швами по лініях крою, горловині та низу рукавів. Цей підхід відображав раціональну логіку господарювання, за якої функціональні вироби повсякдення не потребували надмірних витрат ні матеріалу, ні майстерності.

З погляду конструктивного рішення буденні натільні вироби Поділля відповідали загальноукраїнській традиції (Матейко, 1996, с. 28-30). Найпоширенішими були тунікоподібні сорочки та пізніші форми з нагрудно-плечовими або плечовими вставками (локально іменованими «гестками»), а також з нагрудними кокетками. Конкретний набір деталей і кількість полотнищ у станках визначалися шириною домотканого полотна, яке подільські ткачі виробляли в середньому завширшки близько 50 сантиметрів. За умови

використання вузького полотна до бічних швів пришивалися так звані бічні вставки (бічні бочки), що забезпечували необхідну свободу рухів та об'єм виробу.

Функціональна гнучкість такого крою має виразне соціально-побутове обґрунтування. Сорочка носилася під пояс, який підкреслював талію незалежно від віку та фізичного стану власниці. Завдяки цьому той самий виріб однаково личив дівчині на виданні зі стрункою статуєю, молодиці, що очікує дитину, матері-годувальниці та жінці середнього чи похилого віку. Крім того, уніфікований крій забезпечував сумісність сорочки з усіма різновидами поясного (обгортки, запаски, фоти, плахти) та верхнього одягу, надаючи сорочці статусу справді універсального компонента жіночого костюма.

Матеріалознавчий аспект буденних сорочок визначала специфіка тканини. Для повсякденного носіння використовувалося грубіше, менш вибілене (сіруватого відтінку) полотно, що принципово відрізняло такі вироби від святкових, пошитих з тонкого, ретельно підготовленого матеріалу. Ця відмінність мала не лише естетичний, а й практичний характер. Грубе полотно відзначалося більшою міцністю та зносостійкістю, що повністю відповідало вимогам інтенсивного буденного використання.

Регіональною особливістю у крої буденних сорочок подільських селян є довжина рукавів (короткі, четвертні або довгі) чи взагалі їх відсутність (сорочки для спекотної літньої погоди). Сорочки на будень шили тільки з вузькими рукавами в одне полотнище.

Невід'ємним складником традиційного вбрання подільського населення були поясні стегові вироби, які одягали поверх натільного одягу та утримувалися на фігурі за допомогою тканих або плетених поясів різної ширини та довжини. У межах загальнонаціонального репертуару, як зазначає К. Матейко, поясного одягу подільські українці використовували незшиті додільні запаски й незшиті або частково зшиті одноткані обгортки (Матейко, 1996, с. 74). Із плином часу зазначені архаїчні форми поступово витіснялися зшитими (глухими) спідницями зі зборками чи складками, виконаними з однотонних фабричних тканин і прикрашеними мінімальним декором або позбавленими будь-якого оздоблення взагалі.

Найдавнішим різновидом стегового вбрання вважається додільна запаска, ареал побутування якої охоплював практично всю територію сучасної України. Регіональна диференціація запасок виявлялася виключно у способах декорування та характері орнаментальних мотивів Білан & Стельмахук, 2000, с. 160), тоді як принцип носіння залишався загальноукраїнським. Традиційна техніка вдягання двоплатної запаски передбачала певну послідовність: спочатку спереду закріплювалася більш вузька і коротша, щільніша за фактурою тканина запаска (подекуди синього кольору), яку прив'язували шнуром; потім позаду закривалася довша запаска чорного кольору за допомогою зав'язок. Поверх обох частин запаску обов'язково обперізували тканим вузьким

поясом. Необхідно підкреслити, що наприкінці XIX ст. описані двоплатні запаски побутували переважно серед жінок похилого віку як робочий одяг.

У ролі допоміжних поясних компонентів використовувалися вовняні ткани запаски-фартухи з простішим орнаментальним оздобленням, а до спідниць – фартухи з крамних (фабричних) матеріалів, практично позбавлені декору. Регіональна лексична варіативність назв поясного одягу є самостійним свідченням субрегіональної специфіки народної культури Поділля. Зокрема, Г. Стельмахук зазначає, що буденні обгортки мали локальні найменування «горбатки», а у вузчому ареалі – «опинки». На Центральному Поділлі окремі різновиди повсякденних спідниць іменувалися «юбками», тоді як на Східному Поділлі (зокрема в Котовському районі Одеської області) побутували «шарафани». Крім того, у Бершадському та Чечельницькому районах Вінницької області засвідчено використання нагрудних фартухів.

Примітною є зафіксована на Поділлі традиція носіння обгорток, зокрема, заміжні жінки обгорталися тканими виробами зліва направо, підіймаючи правий край подолу під пояс, тоді як дівчата дотримувалися протилежного порядку – обгорталися справа наліво й підтикали лівий край. Такий поведінковий код функціонував як невербальний соціальний сигнал, що транслював інформацію про сімейний стан носія без додаткових вербальних маркерів (Білан & Стельмахук, 2000, с. 162).

Чоловічий поясний одяг на Поділлі у повсякденному використанні визначався насамперед сезонністю матеріалу. Влітку носили штани з полотна, тоді як у холодні пори року перевагу надавали сукняним. Показовою є й субрегіональна диференціація в крої штанів. Т. Ніколаєва зазначає, що вузькі холоші були характерні для мешканців Буковинського та Західного Поділля, натомість ближче до Центрального Поділля ширина ногавиць поступово збільшувалася (Ніколаєва, 1996, с. 91). Ця конструктивна особливість відображає не лише локальну естетичну традицію, а й зв'язки з суміжними культурними ареалами, зокрема з карпатським і подністровським регіонами.

Отже, основними характеристиками подільського костюма є його ансамблевість і чітка диференціація на буденний, святковий та обрядовий. Буденний одяг вирізнявся мінімалізмом декору, використанням грубішого полотна та раціональністю крою. Виявлено субрегіональні відмінності у крої та термінології, що свідчить про багату локальну варіативність у межах єдиного Подільського історико-етнографічного масиву. Традиційний костюм виконував роль невербального коду, що транслював інформацію про вік, сімейний стан і майновий статус особи. Незважаючи на поступове проникнення фабричних тканин на межі століть, конструктивна основа одягу залишалася незмінною, що забезпечувало універсальність і практичність народного вбрання.

Список використаних джерел:

1. Білан, М. С., & Стельмахук, Г. Г. (2000). *Український стрій*. Львів: Фенікс.

2. Матейко, К. І. (1996). *Український народний одяг: етнологічний словник*. Київ: Наукова думка.
3. Ніколаєва, Т. (1996). *Історія українського костюма*. Київ: Либідь.
4. Причепій, Є., & Причепій, Т. (2007). *Вишивка Східного Поділля*. Київ: Родовід.
5. Стельмахук, Г. Г. (2013). *Українське народне вбрання*. Львів: Апріорі.
6. Зузяк Т.П., Вусик Н.В., Ільченко О.М. Національний жіночий одяг Вінниччини ХІХ-ХХ століть: традиції та сучасність. Сучасні технології підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій, педагогів професійної освіти і фахівців образотворчого та декоративного мистецтва: теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць / О.В. Марущак (голова) та [ін.]. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2021. – Вип. 3. – С. 107-114

<https://doi.org/10.31652/3083-7871-2026-3.09>

Ірина Красильникова,
Лариса Городинська,
Руслана Терещенко
м. Вінниця, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-3057-4000>

e-mail: ivs1327@gmail.com

ВИШИТА СОРОЧКА В КОНТЕКСТІ ХУДОЖНЬОЇ ТРАДИЦІЇ ТА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

Анотація. У статті досліджується вишита сорочка як важливий елемент української традиційної культури та феномен народного декоративно-ужиткового мистецтва. Розглянуто історичні витоки української вишивки, її художньо-стилістичні особливості та семантику орнаментальних мотивів. Особливу увагу приділено регіональним відмінностям традиційної вишивки, які сформувалися внаслідок історико-культурного розвитку різних етнографічних територій України. Проаналізовано роль вишитої сорочки у формуванні національної ідентичності та її функціонування у сучасному культурному просторі. Підкреслено значення вишитої сорочки як символу культурної пам'яті, художньої традиції та засобу репрезентації української культури у світовому контексті. Встановлено, що вишита сорочка виступає не лише елементом традиційного костюма, а й важливим соціокультурним символом, який поєднує історичну спадщину, мистецькі традиції та сучасні форми культурної комунікації.

Ключові слова: Ключові слова: українська вишивка, вишита сорочка, народний костюм, декоративно-ужиткове мистецтво, орнамент, культурна спадщина, національна ідентичність, традиційна культура.

Abstract. The article examines the embroidered shirt (vyshyvanka) as an important element of Ukrainian traditional culture and a phenomenon of folk decorative and applied art. The study analyzes the historical origins of Ukrainian embroidery, its artistic and stylistic features, and the semantic meanings of ornamental motifs. Particular attention is paid to the regional diversity of traditional embroidery, which developed as a result of the historical and cultural evolution of different ethnographic regions of Ukraine. The role of the embroidered shirt in the formation of

national identity and its functioning in the contemporary cultural space are also considered. The research emphasizes the significance of the vyshyvanka as a symbol of cultural memory, artistic tradition, and a means of representing Ukrainian culture in the global context. It is determined that the embroidered shirt functions not only as an element of traditional clothing but also as an important socio-cultural symbol that combines historical heritage, artistic traditions, and modern forms of cultural communication.

Keywords: Ukrainian embroidery, embroidered shirt, folk costume, decorative and applied arts, ornament, cultural heritage, national identity, traditional culture.

У структурі традиційної культури українського народу народний костюм займає особливе місце як важливий елемент матеріальної та духовної спадщини. Одним із ключових компонентів цього комплексу є вишита сорочка, що виступає не лише складником традиційного вбрання, а й значущим культурним та мистецьким феноменом. У сучасному науковому дискурсі вишита сорочка розглядається як носій історичної пам'яті, художніх традицій і символічних смислів, які відображають особливості світогляду українського народу. Водночас у сучасних умовах глобалізаційних процесів актуалізується питання переосмислення ролі традиційних форм народного мистецтва у формуванні національної ідентичності та культурної репрезентації України у світовому культурному просторі.

Проблематика української традиційної вишивки та народного костюма була предметом наукових досліджень багатьох українських мистецтвознавців, етнографів і культурологів. Значний внесок у вивчення цього питання зробили праці Т. Кара-Васильєвої, О. Косміної, Г. Стельмахук, Є. Антоновича та інших дослідників. У цих роботах розглянуто історичні витоки української вишивки, її регіональні особливості, художні засоби та семантику орнаментальних мотивів [1; 2; 3]. Однак у сучасних наукових дослідженнях дедалі більше уваги приділяється осмисленню вишитої сорочки як соціокультурного символу, засобу формування національної ідентичності [8], що функціонує не лише у традиційному середовищі, але й у сучасному культурному просторі.

Метою дослідження є аналіз вишитої сорочки як художньо-культурного феномену української традиції, а також визначення її ролі у формуванні національної ідентичності та культурної репрезентації українського народу.

Українська вишита сорочка є одним із найдавніших елементів народного костюма, формування якого відбувалося протягом тривалого історичного періоду. Археологічні знахідки та етнографічні матеріали свідчать про існування традиції орнаментування одягу на території України ще у давньослов'янський період. Орнаментальна система української вишивки сформувалася під впливом міфологічних уявлень та космогонічних моделей традиційного світогляду.

Орнаменти, що прикрашають вишиті сорочки, являють собою складну систему символів, які мають не лише декоративне, а й семантичне значення. Геометричні елементи – ромби, квадрати, хрести, ламані лінії – у традиційній культурі символізували ідеї родючості, безперервності життя та гармонії